

SA'DULLO QURONOV,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori,
Andijon davlat universiteti doktoranti.

BADIIY ASARDAGI ABSURD VA INSON KONSEPSIYASI

Annotatsiya: Maqolada yozuvchi Nazar Eshonqulning "Go'ro'g'li" romani modernizm yo'nalishi, jumladan, F.Nitshe, J.Sartr, A.Kamyu kabi mutafakkirlarning falsafiy, adabiy-estetik qarashlari asosida tahlilga tortilgan. Adib o'zining inson konsepsiyasini ekzistensial falsafa asosida yaratgani, milliy romanchiligimizda ilk bor absurd odamni konseptual ravishda, yirik epik ko'lamda badiiy tafakkur qilgani dalillangan.

Kalit so'zlar: modernizm, ekzistensializm, absurd odam, inson konsepsiyasi, badiiy konsepsiya, romaniy tafakkur, o'zbek romanlari.

Resume: In this article, the novel by writer Nazar Eshongul "Go'ro'g'li" ("Son of the grave") is analyzed on the basis of the direction of modernism, including the philosophical, literary and aesthetic views of such thinkers as F. Nisse, J. Sartre, A. Camus. It has been proven that the writer created his concept of man on the basis of existential philosophy and, for the first time in our national novel, conceptualized the absurd man conceptually and artistically on a large epic scale.

Key words: modernism, existentialism, absurd man, human concept, artistic concept, novelistic thinking, Uzbek novels.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida F.Nitshe, Z.Freyd, A.Bergson, K.Yung kabi faylasuf va ruhshunoslarning qarashlaridan ta'sirlangan bir guruh ijodkorlar san'atda yangi – modernizm yo'nalishiga asos soladilar. Dastlab, Yevropa madaniyatida keng tarqalgan mazkur yo'nalish, ko'p o'tmay butun dunyoda ommalasha boshladi. Modernizm jahonda globallashuv jarayonlari boshlanayotgan bir vaqtda siyosiy, madaniy, iqtisodiy omillar o'zaro kesishgan nuqtada vujudga keladi.

Rus adabiyotshunosi Y.Borev modernizmdagi inson konsepsiyasiga qisqacha qilib "inson – umuman olganda – yolg'iz; bu adovatli (Kafka) va tutruqsiz (Kamyu) dunyoda ijtimoiy tuzilmalarsiz yashash mumkin emasligidan qayg'uradi" (Borev, 2011:161) deya ta'rif beradi. Ya'ni modernistlar insonni ijtimoiy tuzilmalar, an'ana va qadriyatlarga qarshi qo'yib, ulardan ajratib olishni istaydilar hamda uni yolg'iz tarzda tasvirlaydilar. Biroq ular o'z botinlarida insonning alaloqibat ijtimoiy mavjudot ekanidan qayg'uradilar.

Modernistlarning inson konsepsiyasini kengroq tushunish uchun XIX asrning ikkinchi yarmida Yevropa xalqlari dunyoqarashiga jiddiy ta'sir o'tkazib, fikriy inqiloblarni boshlab bergan faylasuf Fridrix Nitshe ta'limoti bilan tanishib chiqish lozim. Zero, modernizm "o'zining ilmiy-nazariy asosi sifatida F.Nitshening menchilik (individualistik) falsafasiga tayangan" (Yo'ldoshev, 2014:27). Shu sababli ayrim mutaxassislar modernizmning vujudga kelish vaqti sifatida XX asrning boshlarini emas, balki XIX asrning 70 yillarini ko'rsatadilar (Panova¹). Chunki ayni shu yillarda Nitshening Yevropa tafakkurini larzaga solgan ilk asarlari ommalasha boshlagan edi.

¹ <https://forlit.philol.msu.ru/kafedra-ru/prepodavateli-kafedry/panova-articles-ru/panova-article1-ru#10>

Nitsheining inson konsepsiyasi, bir soʻz bilan aytganda, *erkinlik* asosiga quriladi. Faqat faylasuf *erkinlik* soʻziga juda keng maʼnolarni yuklaydi. Nitshe nazarda tutgan maʼno nafaqat jism va ruh erkinligi, balki iroda erkinligini ham qamrab oladi. Yaʼni u insonning dindand (metafizik olam)dan, jumladan, axloqdan erkinligini ham nazarda tutadi. Shu maʼnoda Nitshe uchun erkinlikning muayyan chegarasi mavjud emas. U “Erkinlikdan farovonlikni ustun koʻrish axloqsizlikdir” (Nitshe, 2007:283) deya hisoblaydi. Ayni shu gʻoya bugungi Gʻarb tafakkurining asoslaridan biri hisoblanadi.

Nitshe dinni inson erkinligining eng katta tushovi deb biladi. Shu sababli “Xudo oʻldi: endi biz istaymizki, aʼlo odam yashasin!” (Nitshe, 2007:283) deya baralla xitob qiladi. Uningcha, xristianlik axloqi insoniyatni kamsitib, uni hayot lazzatlaridan boʻgʻadi, goʻzalliklardan begonalashtiradi. Nitshe bunday dunyoda inson yolgʻiz va baxtsizlikka mahkum deb hisoblaydi (Qabulniyoziva, 2010:9). Shunday qilib, Nitshe insonni mavjudlikning yagona asosi sifatida olamning markaziga qoʻyish bilan birga, uni absurd dunyoning yolgʻiz “qahramon”iga aylantiradi. Modernizm yoʻnalishining M.Prust, J.Joys, J.Sartr, F.Kafka, A.Kamyu kabi yetuk namoyandalarning romanlarida aynan Nitshe qarashlariga uygʻun inson konsepsiyasini koʻrish mumkin.

Q.Yoʻldoshev “...oʻzbek modernizmini Kunbotish modernizmidan farqli oʻlaroq, olam tartiboti va uning Yaratuvchisiga ijodiy isyon natijasi emas, balki ayni shu ijodkor shaxsda kechayotgan inja ruhiy-intellektual holatning ifodasi tarzida yuzaga kelgan holatdir deyish toʻgʻriroq boʻladi” (Yoʻldoshev, 2014:32) deb yozadi. D.Quronov esa “Yangilanish jarayonida Gʻarb adabiyoti tajribalarini ijodiy oʻzlashtirishning ahamiyatiga ortiqcha baho berish, bizningcha, maʼqul emas” (Quronov, 2016:28) deya taʼkidlaydi. Biroq oʻzbek adibi Nazar Eshonqulning “Goʻroʻgʻli yoʻhud Hayot suvi” romani hurmatli ustozlarimizning oʻzbek modernizmi haqidagi qarashlari mutlaq toʻgʻri emasligiga yaqqol dalil. Sababi Nazar Eshonqul inson konsepsiyasini yaratishda nafaqat absurd falsafasi, Nitshe va Freyd qarashlariga tayanadi, balki Gʻarb modernizmining J.Joys, M.Prust, P.Sartr, F.Kafka, A.Kamyu kabi yetuk namoyandalari izidan boradi, ulardan ijodiy taʼsirlanadi. Bu borada adabiyotshunos Islom YOqubov quyidagicha yozadi: “Asarda ekspressionizmga xos kayfiyat, uning usul va vositalarini ijodiy oʻzlashtirishga intilish kuzatiladi. N.Eshonqul roman badiiy realligida yaqin oʻtmish hayoti va qadr topmagan inson umrini absurd sifatida talqin qilishga intilgan” (Yoqubov, 2021:247).

N.Eshonqulning inson konsepsiyasi markazida ham erk masalasi turadi. Adib sobiq shoʻrolar davrida haq-huquqi boʻgʻilgan insonning ruhiy-maʼnaviy olamini chuqur taftish etishga, tuzum bilan ziddiyatga kirishgan shaxsning murakkab munosabatlarini tasvirlashga, mustabid siyosat inson ruhi va ongida qoldirgan jarohatlarning keyingi davr (tuzum)da boʻy bergan asoratlarini koʻrsatishga, bir vaqtning oʻzida oʻtmish va bugungi kun qahramonini bir shaxs siymosida yaratishga urinadi. Boshqacha aytganda, modernizmning uslubiy imkoniyatlari muallifga zamon va makon chegaralarini buzib, ijtimoiy hayotning shunday bir kinoyaviy modelini yaratish imkonini beradiki, oʻquvchi badiiy voqelikda ham oʻtmishni, ham “bugun”ni koʻra boshlaydi. Aytish joizki, bu romanda modernistik uslub nafaqat shaxs va jamiyatning serqirra, murakkab munosabatlarining badiiy talqinida, balki aytilayotgan gʻoya va fikrning oʻziga xos “qalqon”i oʻrnida ham samarali qoʻllanilgan.

“Goʻroʻgʻli” romani ilk bor 2012-yili “Sharq yulduzi” jurnalida chop etilgan boʻlsa-da, muallifning oʻzi asarni 90-yillarda yozib tugatgani aytadi (Eshonqul, 2012:14). “Shu sababli – yozadi N.Eshonqul – asarda devorlarini zax bosgan, qulash arafasiga kelib qolgan, insonning botiniy quvvatini soʻrish evaziga yashagan tuzumning badboʻy hidlari anqib turibdi. Oʻtgan yillar davomida men asarni faqat tahrir qilish bilan shugʻullandim, xolos. Necha bor urinmay, uni qayta yozish, voqelikni boshqa izga solishga kuchim yetmadi” (Eshonqul, 2012:14).

XX asrning 90-yillari avvalidagi mafkuraviy, ijtimoiy-iqtisodiy parokandalik jamiyat ahlini chuqur depressiyaga solgani haqiqat. Ayniqsa, uzoq kutilgan istiqloq dastlabki yillarda sarobdek tuyildi va ziyolilar bundan qattiq iztirob chekdi. Ijodkorda absurd kayfiyatni uygʻotuvchi ijtimoiy shart-sharoit yetildi. Shunday ekan, N.Eshonqulning badiiy gʻoyasiga faqatgina uning falsafiy-es-tetik, axloqiy qarashlari nuqtayi nazaridan emas, balki koʻproq oʻtish davriga xos umumijtimoiy kayfiyat mahsuli sifatida qarash toʻgʻri boʻladi.

N.Eshonqulning inson konsepsiyasini anglash uchun adibning inson, adabiyot va sanʼat, jamiyat va davlat haqidagi adabiy-estetik, falsafiy qarashlari bilan tanishib chiqish maqsadga muvofiq. “Fikr – bu botiniy qiyofa, – *yozadi adib* – odamning, shaxsning ichki qiyofasini koʻrsatib turuvchi koʻzgu. Fikri yoʻq odamning qiyofasi ham boʻlmaydi. Fikr odamning oʻzligini, oʻziga xosligini bildirib, mavjudligini koʻrsatib, talab qilib turadi. Fikr, aslida, “men mavjudman” degani” (Eshonqul, 2016:36). Biz “Goʻroʻgʻli” romanida inson qiyofasini belgilovchi ayni shu – fikr omilining boʻgʻilganini koʻramiz. Eʼtiborlisi, adib muayyan toifalarnigina emas, balki butun bir jamiyatni fikrsiz “murda”ga mengzaydi. Uning romanida jamiyatning oddiy ishchisidan tortib, eng yuqori rahbarlarigacha, olimidan tortib sanʼatkorigacha qiyofasini yoʻqotgan. Ular biqiq “lahad”da yashayotganini anglamaydi, biror kimsa yo kuch yoʻqki ularni bu zulmatdan olib chiqa olsa, shunchaki, hech vaqo yoʻq – yoʻqlik... Romanda ilgari surilgan ayni shu gʻoyaviy-falsafiy qarashlar uni absurd falsafasiga daxldor qiladi.

“Goʻroʻgʻli” romani nafaqat gʻoyaviy-falsafiy jihatdan, balki shakliy-ifodaviy xususiyatlariga koʻra ham modernizm yoʻnalishiga toʻla mos keladi. Asarda zamon va makon, reallik va xayolot chegaralari mavjud emas. Romandagi har bir qahramon ramziy, voqealar ham, vaziyatlar ham majozilik kasb etadi, adibning oʻtkir kinoya va sarkazmiga qorishib noreal, yasama manzara fonida jonlanadi.

Roman qahramoni N.ning murakkab taqdirini his qilish uchun biz u yashaydigan jamiyat shart-sharoiti bilan tanishishimiz kerak. Buni qahramon ishlaydigan S. tashkiloti misolida ham koʻrish mumkin: “S. tashkiloti markaziy koʻchalardan biridagi hashamatli binoga joylashgan obroʻli idoralardan edi. Bu yerdagilar asli nima bilan shugʻullanishlarini va idora ishlab chiqargan qarorlar va koʻrsatmalarning nima uchun zarurligini oʻzlari ham unchalik tushunmas, biroq idoradagilar tinim bilishmas...” (Eshonqul, 2012:25) Bu asarda qahramonlarning ismi bir harfdan iborat, xolos. Yozuvchi bunday “ism” vositasida N. yashayotgan jamiyat haqida kengroq taassurot qoldirishga uringan. Zero, inson shaʼni, qadr-qimmati yoʻq jamiyatda oʻzlikni bildiruvchi biror omil boʻlishi mumkin emas. Qamoqdagi mahbuslar raqamlab chiqilganidek, romandagi qahramonlarga ham ism qoʻyilmaydi.

Roman syujetidagi konflikt N.ning arziyas xatolik tufayli “oʻlishi” bilan yuzaga keladi. Yoʻq, bu biologik oʻlim emas, qahramon kotibaning xatosi bilan oʻlgan xodimlar roʻyxatiga kirib qoladi, hujjat esa rahbar tomonidan allaqachon tasdiqlangan. N. boʻlsa hamkasblarining shundoqqina qarshisida turib ham oʻzining tirik ekaniga ishontira olmaydi. Chunki bu odamlar faqat hujjat va yuqoridan tushgan buyruqqa ishonadi, xolos. Shu sababli tabiiy ravishda “marhum”ni koʻmish marosimiga ham tayyorlana boshlashadi: “sizni koʻmish ministrlk bilan kelishilgan. Ehtimol, ministrning oʻzi ham qatnashar. Axir ularga qanday qilib yanglishibmiz, deb ayta olamiz. Yoʻq, bu sira mumkin emas” (Eshonqul, 2012:25) deydi bir hamkasbi.

Shunday qilib, endi N.ning qolgan umri oʻzining tirik ekanini isbotlashga urinish bilan oʻtadi. Bu yoʻlda u butun jamiyatga, jamiyat tayangan qadriyatlarga qarshi turadi. Yozuvchi esa imkon qadar qahramon sarguzashtlarini bemaʼni va betiyiq vaziyatlar fonida tasvirlashga harakat qiladi. Romandagi har bir voqea-hodisa yoki qahramonda insoniyatga xos muayyan illat, kayfiyat va gʻoya tipiklashadi, muallifning falsafiy qarashlariga yoʻgʻrilgan ramziy-majoziy obrazga aylanadi.

“Go‘ro‘g‘li” romani o‘quvchining saviyasi, hayotiy ko‘nikmasi, G‘arb adabiyoti va falsafasidan xabardorlik darajasiga qarab turli ma‘nolarda jilovlana oladi. Romanning yuzada ko‘rinib turgan mazmuni uni sobiq mustabid davri bilan bog‘laydi. Shaxs erki va huquqlari tizimli ravishda bo‘g‘ilgan jamiyatning oddiy odamlar nazaridan pinhon, chirkin manzaralarini jonlantiradi. Biroq bu asarning yuzada bo‘rtib turgan ma‘nolari xolos. Romanning asl mazmun-mohiyati ancha chuqur qatlamlardan joy olgan.

N.Eshonqulning Jan Pol Sartr ijodi haqida “uning adabiy asarlaridagi obrazlar adabiy qahramondan ko‘ra falsafiy tushunchalar va qarashlarning majozi edi” (Eshonqul²) degani, aslida, uning o‘z asarlariga ham taalluqlidir. Shu ma‘noda “Go‘ro‘g‘li” nomanidagi qahramonlarni ijtimoiy munosabatlar doirasidagina talqin qilish, romanni to‘la qonli tushunish va estetik zavq tuyishga monelik qiladi.

Yuqorida qayd etganimizdek, N.Eshonqulning inson konsepsiyasida tiriklik, erkinlik va fikrlovchilik sinonim tushunchalar. Faqat “erkinlik” masalasida adibning qarashlari Nitshe qarashlariga yaqin turadi. Ya‘ni N.Eshonqul bu tushunchada nafaqat jism va ruh erkinligi, balki iroda erkinligini ham ko‘zda tutadi. Shu ma‘noda, roman badiiy konsepsiyasi talqinida muayyan bir jamiyat, davr yoki tuzum doirasi bilan cheklanib qolish xato bo‘ladi. Aslida, N.ning o‘z tirikligini isbotlashga urinishi insoniyatning butun madaniy tarixi, mavjudlikning asoslari va koinotga nisbatan ko‘targan isyoni edi. Bu yo‘lda yozuvchi roman kompozitsiyasini qahramon va Xudo, qahramon va jamiyat, qahramon va “men” qarama-qarshiligi ustiga quradi.

Romanda N.ning ilohiy tartibotga nisbatan ko‘targan isyoni anchayin pardalangan. Biroq ziyarak o‘quvchi adib N. siymosida butun insoniyatni, u izlayotgan eng oliy rahbar – Tergovchi obrazida esa Xudoni nazarda tutganini ilg‘ab oladi. Romanni bu tarzda talqin qilish uchun biz avvalo Havo obraziga e‘tibor qaratishimiz lozim.

N. Havo ismli fohishaning uyiga borib, unga uylanish niyatida ekanini bildiradi. N. va Havo o‘rtasidagi suhbat qahramon ruhiyatiga, umuman, yozuvchining badiiy konsepsiyasiga kirib borish uchun muhim kalit vazifasini o‘taydi: “Bir kecha uyg‘onib ketdim, – dedi N. stolning siniq oyog‘iga tikilgan. – Chiroqni yoqib xonaga ko‘z tikdim. Hamma narsa tartib bilan joylashgan, hamma narsa yetarli edi. Umuman, bir odam baxtli yashashi mumkin bo‘lgan hamma narsa bor edi. Biroq shunda nimadir yetishmayotganini anglab qoldim. Bilasanmi, nima? Men qandaydir o‘likka o‘xshab yasharkanman” (Eshonqul, 2012:22). Demak, N. hech qanday erki va irodasi yo‘q odam ekanidan iztirobda. U doim bir xil, tartibli umr kechiradi, qanday talab qilishsa, shunday yashaydi. Havoga uylanishi esa uning shu tartibotning buzishi, qaysidir ma‘noda isyoni edi.

Havo romanda ismi mavjud bo‘lgan yagona qahramon. Ramziy obrazlar bilan o‘rab-chirmab tashlangan badiiy voqelikda yozuvchining Havodan ko‘zlagan ijodiy niyatini anglab olish juda qiyin. Yuzada ko‘rinib turgan alomatlariga ko‘ra, Havo jamiyat tanida hosil bo‘lgan o‘smaga o‘xshaydi. Chunki boshqalardan farqli o‘laroq to‘laqonli ismga ega, qolaversa, u jamiyat qabul qilgan axloq normalariga bo‘ysunmay fohishalik yo‘lini tutgan. N. esa najotni unga qovushishda ko‘radi. Keyinchalik, N.ning sudiga Havo (endi Guli ismi bilan) guvoh sifatida chaqiriladi. Shunda Havo N. haqida “Undan bog‘da pishib yotgan olmani uzib berishini so‘radim. U ham ikkilanmay mening makrimga laqqa tushdi. O‘shandayoq, men uchun olma uzgandayoq, u tavqi la‘natga – shunday taqdirga mahkum etildi” (Eshonqul, 2012:21) deydi. Bulardan ko‘rinib turibdiki, Havo ramziy-mistik qahramon – insoniyatning ibtidosi bo‘lgan ayol. Ayni damda, N. ham muayyan bir shaxsning emas, insoniyat – Odamning ramzi. Demak, romandagi “lahad” obrazi kichik jamiyatning emas, balki butun dunyoning ramzi. Shunday ekan, N.Eshonqulning badiiy modeli faqat

² <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/jan-pol-sartr>

inson erki bo'g'ilgan sobiq mustabid davrini emas, balki butun dunyoni, insoniyatning madaniy tarixini qamrab oladi deyishga yetarlicha asoslar mavjud.

“Go‘ro‘g‘li” – ekzistensial roman. N.Eshonqul olam mohiyatini anglash, inson mavjudligini baholash va badiiy talqin qilishda G‘arb modernistlari, xususan, Jan Pol Sartr va Alber Kamyu izidan boradi, “Go‘ro‘g‘li” romanida azaliy va abadiy ma’nisizlik bag‘rida yolg‘izlangan absurd odamni tasvirlaydi. Zero, N.ning taqdiri o‘z qismatiga tushgan og‘ir toshni orqalab cho‘qqi tomon bemaqsad intilayotgan Sizif kechmishiga o‘xshaydi.

Ekzistensializmga ko‘ra mavjudlikning o‘zi fojia, zotan u ma’nisizdir. Buni o‘zgartirish uchun insonda muayyan iroda mavjud emas. Unda faqatgina azob-uqubat, qayg‘u ulashuvchi tanlov erkinligi bor, xolos. Ya’ni u bir yo‘lni tanlasa, boshqasidan voz kechishga mahkum. Ayni shu tiyilish, uning erkini yanada bo‘g‘adi, azoblaydi. Biroq bu bilan ekzistensialistlar odamlarga absurd dunyoda faqat azob-uqubat chekib yashashni targ‘ib qilgan degan xulosaga bormaslik lozim. Aksincha, ular olamning ma’nisizligini anglab yetish inson umrning mazmuni ekanini ta’kidlashga urinishgan. Xususan, Sartr aytadi: “Ekzistensialist uchun inson o‘zini anglashga imkon bermaydigan xilqat, sababi u avval boshidanoq hech narsani ifodalamaydi. U jarayondagina odam sifatida shakllangan, shunda ham, u o‘z-o‘zini shakllantirgan, xolos. Shunday ekan, uni yaratgan xudo bo‘lmaganidek, odamning asl tabiati ham mavjud emas” (Sartr, 2006:6). Sartr falsafasiga ko‘ra, inson loyihasini insonning o‘zi yaratgan. Olam insonning o‘zida, tashqarida mavjud emas. Bu bema’ni, betiyiq dunyoning asosi inson ekan, demak u nafaqat o‘z-o‘ziga, balki dunyoga ham javobgar. Odam shularni to‘la anglaganidan keyingina chin ma’noda erkinlikka – ekzistensiyaga erishadi. Bu olamni ma’nisiz – absurd ekanini anglash va shu ma’isizlikning mazmun-mohiyatini his qilib yashash dilemmasidir. “Kamyu, – *yozadi prof. Muhammadjon Xolbekov*, – absurd bilan kurashning yagona yo‘li uning borligini, u mavjud ekanligini tan olish deb hisoblagan” (Xolbekov, 2013:11). Boshqacha aytganda, ekzistensiya modernistcha komil inson – a’lo odam darajasidir.

N.Eshonqul “Go‘ro‘g‘li” romanida Sartr va Kamyuning ekzistensial falsafasini N. qismati misolida to‘la ochib berishni ijodiy niyat qiladi, qahramonning ekzistensiyaga yetishish yo‘lini ko‘rsatib beradi.

N. o‘zining tirikligini hamkasblariga isbotlab bera olmadi, keyinroq sud ham uning davosini asossiz deya hukm chiqardi. Ammo N. taqdirga tan bermadi, jamiyatdagi bema’ni qonun-qoidalarini yaratib, hammani nazoratda ushlab turuvchi Tergovchini qidirib topishni va unga tirikligini isbotlashni ahd qiladi. Shu maqsadda mahkamaga borgan N. kutilmaganda Tergovchi aslida mahkamada ham bo‘lmashligini bilib qoladi: “u hech qachon bu binoda bo‘lmagan” deya tushuntiradi soqchi. Soqchining tushuntirishicha, shikoyatchilar “kechgacha o‘tirib, yana qaytib ketishadi. Ba’zilar yillab qatnaydi. Lekin shu paytgacha hech kim qabul qilmagan yoki qilinmagan”. Qizig‘i, “Shikoyatchilar hali bunday tartibdan biron marta nolishgani yo‘q. Aksincha, ko‘plari shunga ko‘nikib ham qolishgan” (Eshonqul, 2012:35). N. shundagina Tergovchining odamlarning shikoyatini qabul qilmasligini va hech qachon biror muammoni hal qilib bermaganini tushunib yetadi.

Mahkamadan chiqib u Olim bilan tanishadi. Romanda Olim ratsional tafakkur egasi, bilim va ko‘nikmalarini empirik tadqiqotlar asosida shakllantiruvchi shaxs sifatida olamonga qarshi qo‘yiladi. Olim o‘zining kuzatishlariga tayanib “tergovchi o‘lgan” degan farazni ilgari suradi. Olim bu haqiqatni ommadan sir tutishayotganini aytadi: “Agar tergovchining o‘lgani oshkor bo‘lib qolsa, shaharda jinoyatchilar bosh ko‘tarishini va aql bovar qilmas tartibsizlik boshlanishini tasavvur qilayapsizmi?” (Eshonqul, 2012:35) deya tushuntiradi, u. Ayni shu nuqtaga kelganda Olim obrazi va Nitshe qarashlaridagi uyg‘unlikni ziyrak o‘quvchi his qila boshlaydi. Olim tergovchining o‘lgani aytib, uning “so‘qir” yordamchilari doim xammomda o‘tirib undan qolgan qonun kitobini

yod olishlarini ham aytib beradi. Olimning aytishicha, bu yordamchilar tana ozodaligiga jiddiy e'tibor beradi va doim xammomda o'tiradi: "Kimning badani toza bo'lsa, bilingki, o'sha ko'proq haloldir" (Eshonqul, 2012:36). Albatta, bu o'rinda adib jamiyatdagi muayyan toifaga xos illatlarni yoki diniy, axloqiy qadriyatlarni kinoya va sarkazm qilayotgan bo'lishi mumkin. N.Eshonqulning inson konsepsiyasini to'laqonli anglab yetishda bu omilning katta ahamiyati bo'lmagani sababli ishora va ramzlarning talqinda chuqurlashmaslikni lozim topdik (har qalay roman 90-yillarda – jamiyatda kuzatilgan absurd kayfiyat va shunga monand shart-sharoitda yozilganini hisobga olish lozim). Biz uchun olimning "dalil"laridan so'ng N. chiqargan xulosa muhimroq. Qahramon "men umrimni tergovchini izlash bilan, unga umid qilish bilan o'tkazibman, u esa o'lib yotibdi" (Eshonqul, 2012:37) deya taqdirga tan beradi. Sababi ayni shu xulosadan so'ng N. tom ma'noda absurd shaxs sifatida shakllanadi. Aniqrog'i, Sartr va Kamyu nazarda tutgan ekzistensiyaga yetishib, butun vujudi bilan borliqning bema'ni ekanini anglab yetadi.

Hafsalasi pir bo'lgan N. uzlatga chekinadi, jamiyatdan ihotalanib yashay boshlaydi: "o'zini tiriklayin ko'mib masxara qilayotgan dunyoga qaragisi kelmas, shu sababli yoz o'tib, kuz kelgan bo'lishiga qaramay uning derazasi hamon yopig'ligicha turar" (Eshonqul, 2012:37). Yolg'izlikda u o'ziga yangi ermak topadi. Bu itlarning uvullashini tinglash edi: "endi u bir paytlardagi kabi o'z taqdirining adolatli hal qilinishini emas, itlarning uvlashini kutib yashardi" (Eshonqul, 2012:37). N. erishgan ekzistensiya – erkinlik shu edi. Bu esa uni asta-sekin axloq normalari doirasida shakllangan ijtimoiy odam qiyofasidan, hayvonga evrilish jarayoni edi: "ichida hamma narsani tilka-pora qilish, badbo'y hidlardan mast bo'lish istagi uyg'onar, ba'zi kechalari u bu istak oldida ojiz qolib tanasini tishlab tashlar... N. itlarga qo'shilib, asta-sekin uvlashni o'rgandi... uvlagan sayin o'zini olis va shafqatsiz ajdodlarining shuuri qoplab olar, uvlashda iltijo ham, hasrat ham, qahr va g'azab ham mujassam edi" (Eshonqul, 2012:37). Roman g'oyasiga ko'ra, bu bosqichda N. olam mohiyatini angelaydi, endi unga erk va erksizlik, tiriklik va o'lim tushunchalari yod. U go'yo tabiat bilan bir butun hilqatga aylandi. Modernist mutafakkirlar nazdida bu "a'lo odam" bosqichi hisoblanadi.

N. o'zini o'ldirish uchun vakzalga qarab yo'l olarkan, inson mavjudligining achchiq haqiqatlarini yana bir bor eslaydi: "bu dunyoda hech qaysi ish o'zining ixtiyori bilan sodir bo'lmaganini, sodir bo'lmasligini anglagandi". Uning fojiasi "voqelikdagi izchillikni buzaman deb behuda uringanida edi" (Eshonqul, 2012:43).

N.ning qisqa umri kurashlarda o'tdi. U o'z irodasi darajasini bilish uchun din bilan, jamiyat bilan va hatto o'z "men"i bilan ziddiyatga kirishdi. Lekin modernistik g'oyaga ko'ra "cheksiz tug'ilish va o'limga asoslangan materiyaning abadiy tarzda bema'ni aylanishi o'rtasidagi bartaraf etish mumkin bo'lmagan qarama-qarshilik" (Panova³) zamirida qurbon bo'ldi. Biroq romanga ko'ra, N.ning xudkushligi anglangan qadam edi. U olamda o'zining zig'ircha ahamiyati, maqsad va muddaosi, muhimi irodasi yo'qligini to'la anglab yetganidan so'ng o'limga yuzlandi. Uning uchun bu shunchaki biologik o'lim, xolos. Zotan u ma'nan allaqachon o'lib bo'lgan yoki hech qachon yashamagan.

Xulosa qilib aytganda, "Go'ro'g'li" romani qahramoni N. absurd zamon va makonda to'kis shakllangan absurd odam edi. Nazar Eshonqul milliy adabiyotimizdagi boshqa modernistlardan farqli o'laroq o'zining inson konsepsiyasini ekzistensial falsafa asosida yaratadi. N.Eshonqul boshqalardan farqli holda absurd odamni konseptual ravishda, G'arb faylasuf va san'atkorlarining falsafiy-estetik qarashlariga suyanib yirik epik ko'lamda tafakkur qildi, adabiyotimizga insonning ilgari kuzatilmagan unikal badiiy konsepsiyasini taqdim etdi.

³ <https://forlit.philol.msu.ru/kafedra-ru/prepodavateli-kafedry/panova-articles-ru/panova-article1-ru#10>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Borev Y. Inson va insoniyat hayotining oliy maqsadi va ma'nosi // *Sharq yulduzi*. 2011. №4.
2. Eshonqul N. Go'ro'g'li. Roman // *Sharq yulduzi*. 2012. – №2.
3. Eshonqul N. Go'ro'g'li. Roman // *Sharq yulduzi*. 2012. – №3.
4. Eshonqul N. Jan Pol Sartr (<https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/jan-pol-sartr/>).
5. Eshonqul N. Kitob bandasi. T.: Akademnashr, 2016.
6. Nitshe F. Zardo'sht tavallosi. – T.: Yangi asr avlodi, 2007.
7. Panova O. Человек в модернистской культуре (<https://forlit.philol.msu.ru/kafedra-ru/prepodavately-kafedry/panova-articles-ru/panova-article1-ru#10>).
8. Qabulniyoziva G. Mutafakkirlar F.Nitshe va A.Bergsonlarning hayot falsafasida inson muammosi. – T.: 2010. Yo'ldosh Q. Modernizm: ildiz, mohiyat va belgilar // *Yoshlik*, 2014. 9-son.
9. Quronov D. Adabiy o'ylar. – T.: Akademnashr, 2016.
10. Sartr J.P. Экзистенциализм – это гуманизм. М.: – Вазриус, 2006.
11. Xolbekov M. Ekzistensializm: Alber Kamyu // *Jahon adabiyoti*. 2013-yil, 11-son.
12. Yo'ldosh Q. Modernizm: ildiz, mohiyat va belgilar // *Yoshlik*, 2014. 9-son. B.27.
13. Yoqubov I. mustaqillik davri o'zbek romanlari poetikasi. – T.: Nurafshon business, 2021.

